

Konrad Rzemieniecki
Wrocław

Wielkość i struktura rodziny chłopskiej w parafii rzymskokatolickiej gorzkowskiej w 1791 roku

W końcu XVIII wieku rzymskokatolicka parafia gorzkowska leżała w administracyjnych granicach powiatu krasnostawskiego w województwie ruskim, na południowy zachód od Krasnegostawu. Obszar staropolskiego powiatu krasnostawskiego to teren niejednorodny etnicznie i religijnie, obszar będący pograniczem etosu polskiego i ruskiego, wpływów Kościołów rzymsko- i greckokatolickiego i przenikania się obu grup etnicznych nie tylko w sferze terytorialnej, ale także sąsiedzkiej i rodzinnej.

Celem artykułu jest przedstawienie wielkości i struktury gospodarstwa chłopskiego i rzymskokatolickiej rodziny chłopskiej w parafii gorzkowskiej z uwzględnieniem zmian zachodzących w czasie trwania gospodarstwa oraz porównanie miejscowej społeczności łańciskiej z ludnością unicką zamieszkującą pobliskie wsie.

Podstawą artykułu jest parafialny spis ludności sporządzony 1 stycznia 1791 roku przez plebana gorzkowskiego Jana Wierzbickiego na polecenie Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej powiatu krasnostawskiego¹. Jako że nie dysponujemy spisami unickich parafii działających we wsiach łańciskiej parafii gorzkowskiej lub w jej bliskim sąsiedztwie, jako materiałem porównawczym posłużymy się spisami trzech parafii greckokatolickich leżących w nieodległym starostwie ratneńskim².

Parafia składała się z miasta Gorzkowa oraz z 12 wsi (Gorzków, Branica, Bobrów, Borów, Borówek, Chorupnik, Czysta Dębina, Olchowiec, Orchowiec, Wielkiepole, Wielobycz i Wiśniów). W świetle spisu parafię zamieszkiwało 2420 osób, z których 222 w mieście. Do spisu dołączono wyciąg 102 chrztów, 34 ślubów

---

¹ Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół 18 Komisja Cywilno-Wojskowa województwa ruskiego, ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 4, k. 202–226v.

² Anna Miesiąc-Stępińska, Konrad Rzemieniecki, *Rodzina i gospodarstwo greckokatolickiej ludności chłopskiej w starostwie ratneńskim w końcu XVIII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 69, 2009.

i 108 pogrzebów, które odbyły się w parafii w 1791 roku. Porównanie zapisów pogrzebów ze spisem ludności pozwala stwierdzić, że został on przeprowadzony w pierwszych dniach stycznia 1791 lub ostatnich dniach grudnia 1790 roku, a data 1 stycznia 1791 może być datą rozpoczęcia lub ostatecznej redakcji spisu (pod datą 26 stycznia odnotowano pogrzeb kobiety uwzględnionej w spisie).

Książdz Wierzbicki odnotował imię, nazwisko i wiek gospodarza lub gospodyni oraz imiona i wiek innych mieszkańców gospodarstwa oraz ich pokrewieństwo lub pozycję w gospodarstwie względem gospodarza (żona, córka, syn, matka, ojciec, siostra, brat, zięć czy bratowa; służący, komornik i jego rodzina). Niestety, nie zaznaczał pozycji społeczno-ekonomicznej gospodarzy. Warto podkreślić, że w wypadku służby i komorników autor nie ograniczał się do zapisania jedynie imienia i wieku, co często spotykamy w spisach Komisji Porządkowej, ale odnotował również ich nazwiska.

Tabela 1. Struktura wieku i płci ludności wiejskiej w parafii gorzkowskiej w 1791 roku (w %)

Przedział wieku	♂	♀
0	1,8	2,3
1	2,4	2,3
0–4	11,0	12,9
5–9	12,0	10,7
10–14	10,4	11,7
0–14	33,4	35,3
15–24	19,6	19,5
25–34	12,0	13,1
35–44	13,6	11,8
45–54	12,8	10,3
55–64	4,5	6,2
65+	4,1	3,8
Razem	100	100
L. b.	1073	1038
Ponadto brak danych	28	59

Informację o wieku parafian pleban odnotowywał kierując się jedynie deklaracją spisywanych osób, które nie wiedziały dokładnie, ile mają lat. Liczbę

przeżytych lat parafianie podawali orientacyjnie, często zaokrąglając je do liczb zakończonych zerem lub rzadziej szóstką (tabela 2). Autor spisu informacji tych nie sprawdzał, czego dowodzi porównanie wieku parafian zmarłych po przeprowadzeniu akcji spisowej. Te same osoby bardzo rzadko mają taki sam wiek odnotowany zarówno w spisie, jak i w wykazie zmarłych parafian. Różnice sięgają kilkunastu lat, zwłaszcza w wypadku starszych parafian.

Tabela 2. Skupienie wieku ludności wiejskiej w parafii gorzkowskiej w 1791 roku (w %)

Skupienie wieku na cyfrze ...	♂	♀
0	31,8	28,9
1	4,1	4,5
2	10,6	8,7
3	10,8	12,9
4	5,2	6,1
5	6,8	6,9
6	14,2	13,1
7	4,1	5,3
8	6,4	7,3
9	6,0	6,3
Razem	100	100
L. b.	667	619

W spisie parafian gorzkowskich na ogół pomijano noworodki i niemowlęta, co łatwo zauważyć porównując spis ludności z wykazem zmarłych parafian, w którym odnajdujemy liczne informacje o zgonach dzieci nieodnotowanych w spisie. Dowodzi tego również odsetek niemowląt w strukturze wieku badanej ludności. Rocznik 0 powinien wynosić ponad 4%, rocznik 1 ponad 3,5%, a oba roczniki łącznie około 8%³, podczas gdy w parafii gorzkowskiej oba roczniki wynosiły zaledwie 4,2%. Pominięcia w tej grupie wiekowej negatywnie wpłynęły na kolejne parametry oceny poprawności rejestracji spisu ludności, czyli na odsetek dzieci do lat 14, który powinien być bliski 40%⁴ — w parafii gorzkowskiej wynosił on 33% — i na odsetek ludności powyżej 64. roku życia, który

³ Irena Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s. 132.

⁴ Wedle I. Gieysztorowej spisy powstałe między XIV a XIX wiekiem, które w tej grupie wieku osiągają wskaźniki zbliżone do 40% należy uznać za spisy wysokiej jakości, tamże, s. 100 n., 133

nie powinien przekraczać 3–3,4% ludności⁵ — w parafii gorzkowskiej ludność ta stanowiła 3,8%. Jeśli w spisie ludności w grupie niemowląt i dzieci rocznych stwierdzamy braki, a kolejne grupy wiekowe zostały zarejestrowane poprawnie, to i tak pominięcia wśród najmłodszych dzieci wypaczą obraz całości. Doszacowanie tych parametrów do poziomu przyjętego za poprawny, czyli niemowląt i dzieci rocznych do 7,9%, dzieci do lat 14 do 39,0%, powoduje obniżenie odsetka osób powyżej 64. roku życia do uznanych za poprawne 3,4%. Równocześnie o około 10% zwiększa się liczba ludności chłopskiej, z 2198 do 2413. Zastrzeżenia może budzić jedynie charakterystyczny dla spisów sporządzanych na polecenie Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej brak ludności w grupie 25–34 lat i nadwyżka w grupie 35–44.

Przeciętne zaludnienie gospodarstwa chłopskiego

Pod pojęciem gospodarstwa chłopskiego rozumiemy jednostkę rodzinno-gospodarczą, którą tworzyli gospodarz z żoną i z dziećmi stanu wolnego, a także w wielu wypadkach krewni obojga gospodarzy oraz służba. Poza tak rozumianym gospodarstwem znaleźli się komornicy, którzy najpewniej tworzyli odrębne gospodarstwa, zapewne uiszczając gospodarzowi opłatę w pieniądzu lub w robociźnie za zamieszkiwaną przez siebie komorę lub kąt. Sytuacja taka dotyczyła siedmiu gospodarstw. Poza osobami określonymi w źródle jako komornicy do grupy tej zaliczyliśmy również wszystkie osoby, przy których nie zaznaczono ich pozycji w gospodarstwie. Jako krewnych gospodarza traktujemy osoby noszące to samo, co on nazwisko, a które w źródle zostały opisane jako służba lub komornicy. Ze względu na brak w spisie informacji o pozycji społeczno-ekonomicznej gospodarstw nie czynimy rozróżnienia na „komorników właściwych”, siedzących na gospodarstwach komorniczych i na „komorników kątników”, siedzących komorą w gospodarstwach innych gospodarzy. W wypadkach, gdy komornicy najmowali parobków i dziewczki, gospodarstwa ich traktowaliśmy jako pełnoprawne gospodarstwa chłopskie. Z analizy wyłączyliśmy dwory, folwarki, budynki dworskie, domy proboszcza i wikarego, gospodarstwa drobnoszlacheckie i dom szpitalny. Były to w sumie 44 domostwa zamieszkałe przez 356 osób.

Zaludnienie gospodarstwa chłopskiego będziemy rozpatrywać w dwóch aspektach, jako zaludnienie właściwego gospodarstwa chłopskiego, czyli jednostki rodzinno-gospodarczej, oraz jako zaludnienie jednostki mieszkalnej. W tym drugim wypadku zostały uwzględnione wszystkie osoby zamieszkujące pod jednym dachem, w tym komornicy.

---

⁵ I. Gieysztorowa przyjmuje 3%, a C. Kukło 3,4%, zob. I. Gieysztorowa, *Wstęp* [3], s. 131 n.; Cezary Kukło, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 1998, s. 48.

Tabela 3. Struktura zaludnienia gospodarstwa chłopskiego w zależności od wieku gospodarza w parafii gorzkowskiej w 1791

Wiek gospodarza	Liczba gospodarstw	Liczba mieszkańców	Gospodarze	Dzieci	Krewni	Służba	Komornicy
–19	1	2,0	1,0	–	–	1,0	–
20–24	9	4,1	1,9	0,9	0,2	0,4	0,7
25–29	16	5,4	2,0	1,1	1,2	0,4	0,7
30–34	40	5,5	2,0	1,7	0,6	0,5	0,7
35–39	43	5,9	2,0	2,2	0,5	0,6	0,6
40–44	60	5,5	1,9	2,4	0,4	0,4	0,4
45–49	48	5,8	1,9	2,9	0,3	0,3	0,4
50–54	59	5,6	1,8	2,5	0,3	0,4	0,6
55–59	13	5,9	1,8	2,3	0,6	0,2	1,0
60–64	17	4,8	1,9	1,5	0,8	0,5	0,1
65+	23	5,3	1,9	1,8	0,7	0,5	0,4
B. d.	7	4,1	1,6	0,9	–	0,1	1,5
Razem	336	5,5	1,9	2,2	0,5	0,4	0,5

Przeciętne zaludnienie 336 domostw chłopskich wynosiło 5,5 osób⁶, a samego gospodarstwa, czyli bez komorników — 5,0⁷ (tabela 3). Średnie zaludnienie wszystkich domów w parafii to około 5,8 osób na dom-chałupę⁸. Dla porównania przeciętne gospodarstwo chłopskie leżące w starostwie ratneńskim zamieszkiwało 6,8 osób, na Kujawach 6,8, a Wielkopolsce od 5,8 w parafii szaradowskiej do 7,2 w wiejskiej części parafii szubińskiej⁹.

⁶ 6,1 osób po doszacowaniu pominiętych niemowląt, dzieci rocznych i dzieci do lat 14.

⁷ 5,6 po doszacowaniu ludności.

⁸ 6,4 po doszacowaniu ludności.

⁹ Podobnie na Kujawach i w Wielkopolsce: w wiejskiej części parafii szubińskiej 7,2, w trzech parafiach wieluńskich przebadanych przez W. Obraniaka 6,2, w wieluńskich parafiach przebadanych przez Juliana K. Janczaka od 5,6 do 7,7, w parafii szaradowskiej 5,8, w wiejskiej części parafii będzkowskiej 6,3, na Kujawach 6,8, zob. Włodzimierz Obraniak, *Oblicze demograficzne wsi wieluńskiej w epoce Sejmu Wielkiego*, „Studia Demograficzne” 16, 1968, s. 114; Leon Polaszewski, *Struktura społeczna ludności w parafii Szubin w 1766 roku*, PDP 10, 1978, s. 163; Marek Górny, *Wartość źródłowa status animarum parafii Szaradowo z 1766 r.*, PDP 17, s. 173; Michał Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1998, s. 90; Julian K. Janczak, *Dom, gospodarstwo i rodzina wiejska w Wieluńskim u schyłku XVIII stulecia*, [w:] *Celem nauki jest człowiek... Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, Kraków 2000, s. 124; Konrad Rzemieniecki, *Struktura zaludnienia gospodarstw w parafii Będków w świetle spisu z 1791 roku*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 17, 2006, s. 129; A. Miesiąc-Stępińska, K. Rzemieniecki, *Rodzina* [2], s. 97.

Liczba mieszkańców gospodarstwa i domostwa chłopskiego nie była wartością stałą, nieustannie się zmieniała, na co wpływały czynniki demograficzne oraz ruchliwość przestrzenna ludności (służby, komorników i dorosłych dzieci opuszczających gospodarstwo). Do najliczniej zaludnionych gospodarstw należały te, na których czele stała osoba między 45. a 49. rokiem życia. Zamieszkiwało je przeciętnie 5,8 osób¹⁰.

Na wielkość zaludnienia tych gospodarstw wpływała przede wszystkim obecność licznych dzieci gospodarza — w życiu gospodarstwa był to czas, w którym przy gospodarzach pozostawała największa liczba dzieci. Równocześnie był to jeden z tych okresów, w których w gospodarstwie i domostwie najmowano najmniej służby oraz mieszkało w nim najmniej komorników i krewnych gospodarzy (tabela 3).

Na czele gospodarstwa najczęściej stał żonaty mężczyzna, a tylko co dziesiątemu gospodarstwu przewodziła osoba samotna, najczęściej owdowiała kobieta (10,1%). Było 27 gospodarstw wdów, 4 gospodarstwa kobiet o nieokreślonym stanie cywilnym, 2 gospodarstwa wdowców i 1 gospodarstwo kawalera.

W wypadku większości par małżeńskich mężczyzna był starszy od swej żony, przeciętnie o 9,3 lat (75,7%). Najmniejsza różnica wieku między małżonkami dotyczyła par najmłodszych (do 29. roku życia męża), które dzieliła różnica 4–5 lat. W pozostałych grupach wiekowych różnica ta oscylowała między 9 a 11 lat, a w wypadku małżeństw najstarszych mężczyzn (po 64. roku życia) wynosiła przeciętnie 16 lat. W spisie odnotowano również 18,2% małżeństw, w których stroną starszą była kobieta, przeciętnie o 7,4 lat, i 6,1% małżeństw, w których mężczyzna i kobieta byli w równym wieku¹¹. Ze względu na sygnalizowaną wcześniej tendencję do zaokrąglania wieku do zera dane dotyczące przeciętnej różnicy wieku należy traktować jako orientacyjne.

W gospodarstwach pozostawało przeciętnie 2,2 dzieci, a w gospodarstwach dietnych 2,6. Na 336 gospodarstw 56 było gospodarstwami bezdietnymi (16,7%). Nieco mniej dzieci przypadało na przeciętną parę małżeńską posiadającą 1,9 dzieci i 2,5 w wypadku par dietnych. W czasie przeprowadzania spisu, co piąta mężatka nie miała dzieci. W grupie kobiet w wieku 15–19 lat aż 92,9% nie miało jeszcze dziecka (miała je jedynie jedna na 14 kobiet), w grupie 20–24

¹⁰ W wypadku całkowitego zaludnienia domostwa okres jego najludniejszej fazy jest znacznie dłuższy i dotyczy domostw należących do osób między 35. a 59. rokiem życia (tabela 3).

¹¹ Podobne proporcje na podstawie metryk ślubów zaobserwowano w przebadanych pod tym kątem parafiach śląskich. W Radzionkowie było to odpowiednio 83,2%, 11,4%, 5,4% ślubów, w Sławięcicach 79%, 13,8%, 7,2% i w Strzelcach Opolskich 79,9%, 15,0%, 5,1%, zob. Hanna Górecka, Alicja Janeczko, *Ruch naturalny ludności parafii Sławięcice w latach 1804–1870*, „Studia Śląskie. Seria Nowa” 40, 1982, s. 281; Jerzy Spychała, *Śluby w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870*, [w:] *Śląskie studia demograficzne*, t. 1. *Śluby*, pod red. Zbigniewa Kwaśnego, Wrocław 1995, s. 21; Konrad Rzemieniecki, *Ludność parafii radzionkowskiej w latach 1801–1850*, PDP 23, 2002, s. 28.

lat co trzecia, a w grupie 25–29 lat co piąta (tabela 4). Dopiero w grupie 30–39 lat odsetek kobiet, przy których nieodnotowano ani jednego dziecka spada do 10%, a w grupie 40–49 lat do poniżej 10%. Ponowny wzrost odsetka kobiet bezdzietnych widoczny jest wśród kobiet powyżej 49. roku życia — 23,8% w grupie 50–54 lat, 31,6% w grupie 55–59 lat i 50% powyżej 59. roku życia. Brak dzieci jest szczególnie widoczny w grupie najmłodszych i najstarszych mężatek. W pierwszym wypadku mamy do czynienia z kobietami młodymi, o często krótkim stażu małżeńskim, które jeszcze nie mają dzieci (38,7% bezdzietnych kobiet nie ukończyło 25. roku życia), w drugim z kobietami starymi, które już dawno zakończyły okres reprodukcyjny, a ich dzieci już się usamodzielniały.

Tabela 4. Liczba dzieci przypadających na zamężną kobietę w zależności od jej wieku w parafii gorzkowskiej w 1791 roku

Wiek kobiety	Liczba kobiet zamężnych	Liczba dzieci przypadających na jedną kobietę								Średnia liczba dzieci
		0	1	2	3	4	5	6	7	
15–19	14	13	1	–	–	–	–	–	–	0,1
20–24	46	16	19	8	–	2	–	1	–	1,1
25–29	34	7	7	12	5	2	1	–	–	1,7
30–34	59	6	11	22	8	7	3	2	–	2,0
35–39	38	4	5	11	4	7	5	1	1	2,4
40–44	46	3	6	6	10	11	7	2	1	3,2
45–49	34	3	5	8	8	8	1	1	–	2,6
50–54	21	5	7	4	3	2	–	–	–	1,5
55–59	19	6	4	5	3	–	1	–	–	1,5
60–64	10	5	4	1	–	–	–	–	–	0,6
65+	12	6	3	3	–	–	–	–	–	0,8
B. d.	19	1	1	9	3	2	1	2	–	2,8
Razem	352	75	73	89	44	41	19	9	2	1,9
%	100	21,3	20,7	25,3	12,5	11,6	5,4	2,6	0,6	X

Proboszcz gorzkowski szczegółowo odnotowywał w spisie, czy dzieci danej pary małżeńskiej są dziećmi wspólnymi, czy też pochodzą z poprzedniego małżeństwa. W świetle danych spisowych takie dzieci wychowywało 55 par małżeńskich, co stanowi 15,6% wszystkich ówczesnych małżeństw i 19,9% małżeństw dzietnych. Częściej były to dzieci z wcześniejszego małżeństwa mężczyzny (58,2%), ale nie jest to szczególnie duża różnica, aby móc powiedzieć, że była to cecha tego typu małżeństw. Nieznacznie częściej były to małżeństwa, które wy-

chowowały dzieci z poprzedniego małżeństwa i dzieci wspólne niż tylko dzieci jednego z nich. W tym drugim wypadku przeważały pary z dziećmi mężczyzny (17 na 24 wypadki). Istotny wydaje się fakt, że żadna z 55 par nie wychowywała dzieci pochodzących z poprzednich małżeństw zarówno kobiety, jak i mężczyzny. Brak materiału porównawczego z innych dotychczas opracowanych parafii nie pozwala stwierdzić, czy powyższe ustalenia są przypadkowe, czy też charakterystyczne dla osiemnastowiecznej ludności chłopskiej. Kwestia dzieci pochodzących z poprzednich małżeństw niewątpliwie wymaga dalszych badań.

Krewni

Obok gospodarza, jego żony i dzieci gospodarstwa chłopskie zamieszkiwali również krewni obojga gospodarzy. Ich odsetek wśród ludności chłopskiej parafii gorzkowskiej wynosił 8,5% i byli oni obecni w co czwartym gospodarstwie. Najczęściej w gospodarstwie mieszkała jedna lub nieco rzadziej dwie osoby spokrewnione z którymś z gospodarzy. W żadnym z gospodarstw z krewnymi liczba krewnych nie przekroczyła czterech osób (tabela 5).

Odsetek krewnych oraz liczba zamieszkiwanych przez nich gospodarstw w parafii gorzkowskiej znacząco odbiegały od wartości ustalonych dla parafii grekokatolickich w starostwie ratneńskim. W tamtejszych społecznościach stanowili oni 33,6% ogółu i zamieszkiwali niemal 2/3 gospodarstw¹². Dane dotyczące parafii gorzkowskiej są podobne do wskaźników ustalonych dla parafii kujawskich i wielkopolskich, w wypadku których odsetek krewnych wynosił 4,5% ludności w parafiach kujawskich oraz 5,9% w parafiach wielkopolskich w ziemi wieluńskiej i powiecie ostrzeszowskim¹³. Znacznie więcej krewnych stwierdzono w parafii będzowskiej we wschodniej części Wielkopolski, gdzie stanowili oni 14,1%¹⁴. Podobny odsetek krewnych stwierdzono również na Górnym Śląsku w parafii bujakowskiej, w której krewni stanowili 7,5% ludności¹⁵.

Krewni w parafii gorzkowskiej to niemal równie często osoby z pokolenia młodszego (27,3%), starszego (24,5%) od gospodarza oraz jego pokolenia (22,4%). Bardzo dużą grupę stanowili krewni, przy których nie zaznaczono ich relacji krewniaczej wobec gospodarza (25%). O ich pokrewieństwie z gospodarzem świadczyło noszenie tego samego nazwiska. Ze względu na ich znaczną liczbę w tabeli 6 zostali oni opisani jako „nieokreśleni” i w zależności od wieku

¹² A. Miesiąć-Stępińska, K. Rzemieniecki, *Rodzina* [2], s. 99.

¹³ M. Kopczyński, *Studia* [9], s. 153.

¹⁴ K. Rzemieniecki, *Struktura* [9], s. 130; por. tenże, *Rodzina i gospodarstwo chłopskie w ziemi wieluńskiej i powiecie ostrzeszowskim w końcu XVIII wieku — studium demograficzne (struktura rodziny, wielkość i struktura zaludnienia gospodarstwa)*, PDP 29, 2010.

¹⁵ Mikołaj Szołtysek, *Od makromodeli do mikrohistorii — gospodarstwo domowe w parafii Bujakowskiej w latach 1766–1803*, PDP 25, 2004, s. 39.

w stosunku do wieku gospodarza zakwalifikowani do krewnych zstępnych, wstępnych lub bocznych. Kierowanie się wiekiem, który na dodatek jest tylko wiekiem deklarowanym, może być mylące, ale jest jedynym sposobem, aby nie zostawić na marginesie analizy jednej czwartej krewnych. Po włączeniu krewnych „nieokreślonych” otrzymujemy następujące wartości: krewni pokolenia gospodarza 36,7%, pokolenia młodszego 35,4% i pokolenia starszego 27,9%. Wielkość odsetka krewnych poszczególnych pokoleń krewnych nieco się zmieniła, niemniej jednak w obu wypadkach widać, że odsetek krewnych pokolenia starszego, młodszego i pokolenia gospodarza jest zbliżony, a krewni żadnego z nich nie są grupą dominującą — w unickich parafiach starostwa ratneńskiego bezwzględnie dominowali krewni młodszego pokolenia (73,9%)¹⁶.

Tabela 5. Liczba krewnych w gospodarstwie w zależności od wieku gospodarza w parafii gorzkowskiej w 1791 roku

Wiek gospodarza	Liczba gospodarstw	Gospodarstwa z n liczbą krewnych					Średnia liczba krewnych w gospodarstwach z krewnymi
		0	1	2	3	4	
15–19	1	1	–	–	–	–	–
20–24	9	7	2	–	–	–	1,0
25–29	16	9	2	2	2	1	2,3
30–34	40	25	9	4	2	–	1,5
35–39	43	30	5	6	1	1	1,9
40–44	60	46	9	1	2	2	1,8
45–49	48	39	6	1	1	1	1,7
50–54	59	51	3	2	3	–	2,3
55–59	13	11	–	–	1	1	3,5
60–64	17	11	–	5	–	1	2,3
65–	23	17	–	3	3	–	2,5
B. d.	7	7	–	–	–	–	–
Razem	336	254	36	24	15	7	1,9
%	100	75,6	10,7	7,1	4,5	2,1	X
% gospodarstw z krewnymi	82 100	X	43,9	29,3	18,3	8,5	X

¹⁶ A. Miesiąc-Stępińska, K. Rzemieniecki, *Rodzina* [2], s. 100.

Tabela 6. Struktura krewnych w zależności od wieku gospodarza w parafii gorzkowskiej w 1791 roku

Wiek gospodarza	Ogółem	Krewni															
		wstępní			zstępni						boczní						
		ojciec	matka	nieokrešleni	syn	synowa	zìeć	córka	wnuki	dzieci rodzeństwa	nieokrešleni	brat	siostra	bratowa	szwagier	nieokrešleni	
20-24	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
25-29	16	3	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	-	-	1
30-34	23	3	6	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5	-	-	3
35-39	24	1	5	3	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	10
40-44	25	1	6	1	1	1	-	-	-	-	-	1	1	4	-	-	5
45-49	15	3	2	-	1	2	-	-	-	-	-	1	2	3	-	-	-
50-54	16	-	1	-	4	4	-	-	-	-	-	4	-	2	-	-	-
55-59	7	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
60-64	14	-	-	-	4	4	2	2	2	2	2	3	-	-	-	-	-
65+	15	-	-	-	5	5	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-
Razem	157	11	25	5	11	12	2	2	2	12	1	12	15	18	-	-	21
%	100	7,5	17,0	3,4	7,5	8,1	1,4	1,4	1,4	8,2	0,7	8,1	10,2	12,2	-	-	14,3

Liczba oraz struktura krewnych w gospodarstwie wyraźnie zależała od wieku gospodarza (tabele 3 i 5). Najliczniej zamieszkiwali u gospodarzy najmłodszych (do około 34. roku życia) i najstarszych (powyżej 54. roku życia). W gospodarstwach tych pierwszych mieszkali jedynie krewni ze starszego pokolenia i z pokolenia gospodarza. Byli to najczęściej starzy rodzice, nieletnie rodzeństwo pary gospodarskiej oraz nieliczni krewni „nieokreśleni”. U gospodarzy w wieku 35–39 lat pojawiają się pierwsi krewni z młodszego pokolenia, w wypadku parafii gorzkowskiej krewni „nieokreśleni”, a u nieco starszych gospodarzy, 40-letnich i starszych, synowie i córki z własnymi rodzinami. W gospodarstwach osób po 49. roku życia krewni z pokolenia starszego i z pokolenia gospodarza mieszkali sporadycznie, ustępując krewnym młodszego pokolenia, głównie dzieciom gospodarza z rodzinami (tabela 6).

Krewni zamieszkujący badane gospodarstwa, poza dziećmi i ich rodzinami, to przede wszystkim osoby spokrewnione z gospodarzem. Byli to rodzice, rodzeństwo i krewni „nieokreśleni”, spośród których 80,6% było spokrewnionych z głową rodziny, a 19,4% z jego żoną lub wdową po nim. Stosunkowo wielu krewnych gospodyni było wśród ojców (36,4%) i matek (32%) obojga gospodarzy. Rodzeństwo gospodyni to zaledwie co piąty (siostry) lub co czwarty (bracia) krewny, a w wypadku krewnych „nieokreślonych” 1 na 38, co nie dziwi zważywszy, że nazwisko panieńskie gospodyni pojawia się w źródle jedynie przy jej rodzicach, a gdy ich w gospodarstwie nie było dostrzeżenie pokrewieństwa z gospodynią na podstawie samego spisu staje się niemożliwe.

Preferowanie krewnych w linii męskiej dotyczyło także krewnych wspólnych pary gospodarzy, czyli ich zamężnych i pożenionych dzieci. Wśród dzieci z rodzinami, pozostających w rodzinnym gospodarstwie, dominowali synowie, którzy stanowili 84,6% dzieci z rodzinami (tabela 6). Zamążpójście córki najczęściej wiązało się z opuszczeniem domu rodzinnego. Pozwala to przypuszczać, że dziedziczenie gospodarstwa również dokonywało się w linii męskiej.

Krewni zamieszkujący gospodarstwa chłopskie byli obciążeni różnymi obowiązkami gospodarczymi. Między innymi wskazują na to nieliczne zapisy określające osoby spokrewnione z gospodarzami jako służących — w spisie ludności parafii gorzkowskiej znalazło się 12 takich zapisów (7,6%).

Śłużba

Kolejną kategorią ludności zamieszkującą gospodarstwa chłopskie była najemna czeladź, która obok gospodarstw chłopskich obecna była również w pańskich dworach i folwarkach, na plebani oraz w licznych w tej parafii gospodarstwach szlachty zagrodowej. W tej części artykułu zostanie przedstawiona czeladź służąca u wszystkich wymienionych powyżej pracodawców, zwłaszcza że mamy tu do czynienia z ludnością chłopską. We wsiach należących do parafii gorzkow-

skiej służba stanowiła 12,3% całej populacji¹⁷ i 7,9% populacji gospodarstw chłopskich. Służbę najmowało co trzecie gospodarstwo chłopskie, w większości wypadków ograniczając się do jednej osoby (tabela 7). Największe zapotrzebowanie na najemną siłę roboczą przypadało na okres między 30. a 39. rokiem życia gospodarza. W okresie tym z dodatkowej pomocy korzystało 40% gospodarstw chłopskich. W wypadku gospodarzy starszych czeladź najmowało 25–30% z nich. We wsiach ratneńskich odsetek czeladzi w populacji wynosił tylko 2,0%, a wśród mieszkańców gospodarstw chłopskich zaledwie 0,8% i najmowana była tylko przez 5,6% gospodarstw¹⁸.

Czeladź chłopska stanowiła 54,8% ogółu tej grupy ludności, dworska 27,4%, szlachecka 17,4%, a plebańska 0,4%. Bez względu na miejsce pracy wśród czeladzi przeważali mężczyźni, którzy stanowili 65,2% ogółu (67,6% w gospodarstwach chłopskich, 53,2% w gospodarstwach szlacheckich i 68,9% we dworach i na folwarkach)¹⁹. Wskaźnik maskulinizacji wynosił 187.

Mężczyźni i kobiety zajmujący się w charakterze czeladzi to przeważnie ludzie młodzi, najczęściej kilkunasto- i dwudziestokilkuletni i stanu wolnego. Przeciętny parobek miał blisko 26 lat, a przeciętna dziewczka 25,5 lat. Pod względem wieku nie była to grupa jednorodna. Podobnie jak w innych społecznościach starszą wiekiem była czeladź najmowana we dworach i folwarkach, a najmłodszą czeladź chłopska (tabela 9)²⁰.

Bycie parobkiem lub dziewczką w pewnym okresie życia dotyczyło dużej grupy ludności chłopskiej. Jako parobek został określony co trzeci mężczyzna w wieku 15–29 i co czwarta kobieta w wieku 15–19 (tabela 8). 78% męskiej czeladzi chłopskiej i 53,9% czeladzi dworskiej, folwarcznej i szlacheckiej nie ukończyło 29. roku życia. W wypadku kobiet 52,2% służących u chłopów i 27,1% służących we dworach i u szlachty nie ukończyło 19 lat. W starszych grupach ludności odsetek służby znacznie spadał, co było spowodowane wchodzeniem w związki małżeńskie i przejmowaniem gospodarstw rodziców. Pozostawało jednak około 10% mężczyzn i 5% kobiet, którzy w społeczności wiejskiej funkcjonowali jako parobkowie i dziewczki w pozostałych grupach wiekowych.

¹⁷ Odsetek czeladzi wśród ludności Kujaw wynosił 24,4 %, w parafii będrowskiej 17,1%, w parafii bujakowskiej 14,5%, w trzech parafiach wieluńskich (wieluńskiej, wieruszowskiej, sokolnickiej) 12,5%, w parafiach ziemi wieluńskiej i powiatu ostrzeszowskiego 13,3%, w parafii szubińskiej 19,5% populacji wiejskiej (obliczenia własne na podstawie tabel 1 i 8), zob. Włodzimierz Obraniak, *Sytuacja demograficzna komorników i czeladzi chłopskiej w Wieluńskiem w końcu XVIII w.*, PDP 2, 1968, s. 116; L. Polaszewski, *Struktura* [9], s. 160, 171; M. Kopczyński, *Studia* [9], s. 121; M. Szoltysek, *Od makromodeli* [15], s. 26; K. Rzemieniecki, *Struktura* [9], s. 132; tenże, *Rodzina* [13], s. 52.

¹⁸ A. Miesiąc-Stępińska, K. Rzemieniecki, *Rodzina* [2], s. 104.

¹⁹ W plebanii gorzkowskiej służyła tylko jedna, siedemdziesięcioletnia kobieta.

²⁰ Podobnie na Kujawach, w parafiach ziemi wieluńskiej i powiatu ostrzeszowskiego, w parafii będrowskiej, zob. M. Kopczyński, *Studia* [9], s. 122; K. Rzemieniecki, *Struktura* [9], s. 133; tenże, *Rodzina* [13], s. 55.

Tabela 7. Odsetek służby w gospodarstwach w zależności od wieku gospodarza w parafii gorzkowskiej w 1791 roku

Wiek gospodarza	Liczba gospodarstw	Gospodarstwa z <i>n</i> liczbą służby				Średnia liczba służby w gospodarstwach ze służbą
		0	1	2	3	
15–19	1	–	1	–	–	1,0
20–24	9	6	2	1	–	1,3
25–29	16	11	4	–	1	1,4
30–34	40	24	12	3	1	1,3
35–39	43	27	8	4	4	1,8
40–44	60	42	11	7	–	1,4
45–49	48	34	11	3	–	1,2
50–54	59	42	15	1	1	1,2
55–59	13	10	2	1	–	0,3
60–64	17	11	4	2	–	1,3
65+	23	17	3	1	2	1,8
B. d.	7	6	1	–	–	1,0
Razem	336	230	74	23	9	1,3
%	100	68,5	22,0	6,8	2,7	X
% gospodarstw ze służbą	106 100	X	69,8	21,7	8,5	X

Na 270 osób określonych w źródle jako służący zaledwie 15 było stanu małżeńskiego (5,6%). Było to sześć par małżeńskich i trzech mężczyzn określonych jako żonaci. Odnotowano przy nich również troje dzieci poniżej 10. roku życia, po jednym przy dwóch małżeństwach i jedno przy żonatym mężczyźnie. Były to osoby o wieku znacznie wyższym niż przeciętny wiek czeladzi — średni wiek kobiet wynosił 34,7, a mężczyzn 39,1 lat. Dwie bezdzietne pary małżeńskie służyły w gospodarstwach szlacheckich, a pozostałe we dworach.

Tabela 8. Odsetek służby w ogólnej ludności w zależności od wieku w parafii gorzkowskiej w 1791 roku

Grupa wieku	♂		♀	
	liczba służby	% służby w ogólnej ludności	liczba służby	% służby w ogólnej ludności
5–9	4	2,4	3	3,6
10–14	23	13,5	8	9,6
15–19	39	22,9	26	31,3
20–24	36	21,2	17	20,5
25–29	17	10,0	6	7,2
30–34	13	7,6	11	13,4
35–39	9	5,3	–	–
40–44	5	2,9	4	4,8
45–49	11	6,5	4	4,8
50–54	7	4,1	1	1,2
55–59	3	1,8	1	1,2
60–64	1	0,6	–	–
65+	2	1,2	2	2,4
Razem	170	X	83	X
Ponadto brak danych	6	X	11	X

Tabela 9. Wiek czeladzi w parafii gorzkowskiej w 1791 roku

Czeladź	♂		♀	
	l. b.	średni wiek	l. b.	średni wiek
dworska	45	29,6	15	32,1
plebańska	–	–	1	X
szlachecka	25	29,9	21	25,0
chłopska	100	23,1	47	22,6
Razem	170	25,8	84	25,2

Uwaga: poza tym bez wieku 10 dziewczek i 6 parobków.

Komornicy

Ludność komornicza stanowiła 9,8% ludności chłopskiej, jak i ogółu ludności wiejskiej. Komornicy zamieszkiwali 27,2% gospodarstw chłopskich²¹ i najczęściej była to jedna osoba w gospodarstwie (tabela 10). Poza gospodarstwami chłopskimi komornicy mieszkali również w gospodarstwach szlachty zagrodowej (26), w szpitalu (6) i w domu wikarego (2). Była to grupa silnie sfeminizowana — na 100 kobiet przypadało 69 mężczyzn — i silnie zróżnicowana. Na komorze siedziały 23 małżeństwa, w tym 10 z dziećmi²². W małżeństwie żyło 29,3% dorosłych komorników, z których 39% mężczyzn i 23,5% kobiet. Poza nimi w charakterze komorników w gospodarstwach chłopów i szlachty żyło jeszcze 88 osób samotnych i 23 osoby samotne z dziećmi (w tym jeden mężczyzna), a także dwoje dzieci bez rodziców i dziecko służby przypisane przeze mnie do komorników, w sumie 215 osób.

W porównaniu z ogółem ludności w wypadku ludności komorniczej szczególnie liczne były osoby w wieku podeszłym. Odsetek komorników powyżej 59. roku życia stanowił 12,6% tej populacji, podczas gdy w ogóle ludności osoby w tym wieku to 6% populacji. Nadwyżka osób starszych wśród komorników szczególnie dotyczyła kobiet. Więcej niż 59 lat miała co piąta komornica (21,1%), przy zaledwie 5,8% kobiet w tym wieku w całej populacji. W przeciwieństwie do kobiet nadwyżka mężczyzn w porównaniu do ogółu populacji była niewielka. Komornicy powyżej 59. roku życia stanowili 9,5% przy 6,5% osób tej grupy wiekowej w męskiej populacji gorzkowskiej.

Tabela 10. Odsetek komorników w gospodarstwach w zależności od wieku gospodarza w parafii gorzkowskiej w 1791 roku

Wiek gospodarza	Liczba gospodarstw	Gospodarstwa z <i>n</i> liczbą komorników						Średnia liczba komorników w gospodarstwach z komornikami
		0	1	2	3	4	5 i więcej	
15–19	1	1	–	–	–	–	–	–
20–24	9	7	–	–	2	–	–	3,0
25–29	16	10	2	3	–	–	1	2,2
30–34	40	26	8	1	3	1	1	2,0
35–39	43	32	5	2	2	1	1	2,2

²¹ Dla porównania na Kujawach 37,0%, w trzech parafiach wieluńskich 30,7% i w parafiach ziemi wieluńskiej i ostrzeszowskiej 20%, zob. W. Obraniak, *Sytuacja* [17], s. 114; M. Kopczyński, *Studia* [9], s. 162; K. Rzemieniecki, *Rodzina* [13], s. 56.

²² Na jedno małżeństwo komornicze przypadało 0,8 dzieci, a na dietne 1,8.

40–44	60	47	9	2	1	1	–	1,5
45–49	48	37	6	4	–	1	–	1,6
50–54	59	42	9	4	2	1	1	2,0
55–59	13	6	4	1	1	1	–	1,9
60–64	17	16	1	–	–	–	–	1,0
65+	23	18	3	–	1	1	–	2,0
B. d.	7	3	1	1	–	2	–	2,8
Razem	336	245	48	18	12	9	4	2,0
%	100	72,8	14,3	5,4	3,6	2,7	1,2	X
% gospodarstw z komornikami	91 100	X	52,7	19,8	13,2	9,9	4,4	X

Struktura rodziny

Rodzina chłopska w parafii gorzkowskiej składała się głównie z dwóch pokoleń mieszkających pod jednym dachem, które stanowiły 76,8% rodzin, przy niewielkim udziale rodzin jednopokoleniowych (13,1%) i trzypokoleniowych (10,1). Przedstawiona powyżej struktura rodzin wyraźnie odróżnia się od wyników uzyskanych dla trzech unickich parafii starostwa ratneńskiego. Wśród tamtejszych rodzin również przeważały rodziny dwupokoleniowe (62,5%), ale obok nich było wyjątkowo wiele rodzin składających się z trzech pokoleń (30,6%), co wynikało z wysokiego odsetka krewnych żyjących przy gospodarstwach. Struktura rodzin w parafii gorzkowskiej jest podobna do struktur stwierdzonych na Kujawach i w Wielkopolsce, gdzie odsetek rodzin dwupokoleniowych przekraczał 77%, a odsetek rodzin jedno- i wielopokoleniowych wynosił odpowiednio 8–10% i 12–14%²³.

Większe możliwości szczegółowej analizy struktury rodziny niż badanie głębi pokoleniowej daje znacznie bardziej rozbudowana typologia struktury rodziny przedstawiona przez Petera Lasletta²⁴, który zaproponował podział form rodzin-

²³ Na Kujawach rodziny jednopokoleniowe stanowiły 10,1%, dwupokoleniowe 77,2%, trzy- i czteropokoleniowe 12,7%, w ziemi wieluńskiej i w powiecie ostrzeszowskim odpowiednio 8,4%, 77,5% i 14,1%, zob. M. Kopczyński, *Studia* [9], s. 97; K. Rzemieniecki, *Rodzina* [13], s. 59.

²⁴ Szczegółowo omawiają ją C. Kuklo, *Kobieta* [5], s. 74 n.; Jean-Louis Flandrin, *Historia rodziny*, Warszawa 1998, s. 81–89; M. Kopczyński, *Studia* [9], s. 19–28; Mikołaj Szołtysek, *Od strategii przetrwania do międzypokoleniowej wymiany — perspektywa antropologiczna w badaniach nad rodziną, gospodarstwem i pokrewieństwem*, PDP 23, 2002, s. 147 n.; tenże, *Teoria rodziny w ujęciu Petera Lasletta i The Cambridge Group — „angielska tajna broń”. jej krytycy i jej „długie trwanie”*, PDP 24, 2003.

nych na pięć podstawowych kategorii, z których każda zawiera kilka szczegółowych podkategorii²⁵.

W świetle powyższej typologii parafię gorzkowską charakteryzował wysoki odsetek gospodarstw nuklearnych, których było w parafii 73,2%, co zdecydowanie odbiegało od obrazu uzyskanego dla parafii unickich w starostwie ratneńskim, gdzie gospodarstwa nuklearne stanowiły zaledwie 41,3% ogółu, przy nieznaczej przewadze rodzin złożonych (43,7%)²⁶. W parafii gorzkowskiej gospodarstwa złożone stanowiły 8,3%, a rozszerzone 16,1%. Rzadko występowały gospodarstwa osób samotnych i nierodzinne (odpowiednio 2,1 i 0,3%).

Podobnie jak w wypadku innych przedstawianych wcześniej parametrów struktura gospodarstw w parafii gorzkowskiej była zbliżona do struktur stwierdzonych w Wielkopolsce i na Kujawach, gdzie dominowały gospodarstwa nuklearne, stanowiące w Wielkopolsce od 62,9% w parafii szubińskiej do 81,7% w parafii droszewskiej i 81,4% na Kujawach²⁷.

Procesy demograficzne zachodzące w gospodarstwach chłopskich powodowały, że ich struktura podlegała ciągłym zmianom. W każdej grupie wiekowej gospodarzy przeważały gospodarstwa nuklearne, a szczególnie wysokie uproszczenie struktury gospodarstw następowało między 20. i 24. oraz 45. i 59. rokiem życia gospodarza ze szczytem w wieku 50–54 lat (tabela 11). Najniższy odsetek gospodarstw nuklearnych był widoczny w gospodarstwach najmłodszych gospodarzy, między 25. a 34. rokiem życia. Jednocześnie na okres ten przypada największy udział gospodarstw rozszerzonych, których udział w strukturze gospodarstw malał stopniowo w coraz starszych grupach wiekowych. W przeciwieństwie do gospodarstw rozszerzonych gospodarstwa złożone niezwykle rzadko występowały u najmłodszych gospodarzy, a przez niemal cały czas trwania gospodarstwa ich odsetek był stały, oscylujący między 5 a 9%. Dopiero w końcowej fazie istnienia gospodarstwa, u gospodarzy sześćdziesięcioletnich i starszych, struktura od 1/4 do 1/3 gospodarstw przyjmowała formę złożoną, dzięki pożenionym synom pozostającym z rodzinami w gospodarstwie rodziców (tabela 11).

²⁵ Typ I samotni: a) wdowy i wdowcy, b) osoby bezżenne lub o nieokreślonym stanie cywilnym; Typ II gospodarstwa nierodzinne: a) bezżenne rodzeństwo, b) mieszkający razem krewni spoza rodziny nuklearnej, c) osoby niespokrewnione; Typ III rodziny z jedną komórką małżeńską: a) małżeństwo bezdzietne, b) małżeństwo z dziećmi, c) wdowcy z dziećmi, d) wdowy z dziećmi; Typ IV rodziny rozszerzone: a) rozszerzone o krewnych z generacji starszej od głowy rodziny, b) rozszerzone o krewnych z generacji młodszej od głowy rodziny, c) rozszerzone o krewnych z pokolenia głowy rodziny, d) rozszerzone o krewnych generacji starszej i generacji głowy rodziny; Typ V rodziny złożone (co najmniej dwa małżeństwa): a) małżeństwo głowy rodziny i para małżeńska generacji starszej od generacji głowy rodziny, b) małżeństwo głowy rodziny i para małżeńska generacji młodszej od generacji głowy rodziny, c) małżeństwo głowy rodziny i para małżeńska generacji głowy rodziny, d) małżeństwo głowy rodziny oraz pary małżeńskie generacji starszej i młodszej lub pojedyncze osoby generacji starszej, J-L. Flandrin, *Historia* [24], s. 81–89, 293.

²⁶ A. Miesiąc-Stępińska, K. Rzemieniecki, *Rodzina* [2], 106.

²⁷ M. Kopczyński, *Studia* [9], s. 101 n.

* * *

Powyższe ustalenia wyraźnie wskazują, że na terenie ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego przebiegała granica między dwoma typami organizacji gospodarstwa chłopskiego. Z jednej strony mamy parafię gorzkowską, a w niej gospodarstwa charakteryzujące się stosunkowo niskim udziałem krewnych w strukturze gospodarstwa chłopskiego, wśród których przeważali krewni starszego i młodszego pokolenia, przy odsetka czeladzi wynoszącym 12,3% ludności wiejskiej i komorników na poziomie 9,8%. Z drugiej strony — wsie leżące w starostwie ratneńskim z gospodarstwami o wysokim udziale krewnych, sięgającym jednej trzeciej ludności oraz znikomym odsetka czeladzi i komorników.

Należy zwrócić uwagę na kontekst jeszcze przynajmniej dwóch obszarów pogranicznych widocznych na terenie ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, a mianowicie na pogranicze religijne między obrządkami rzymsko- i grekokatolickim oraz na pogranicze etniczne między Polakami i Rusinami. W pierwszym wypadku mamy do czynienia z parafią łańską zamieszkałą przez ludność polską i leżącą na zachodzie ziemi chełmskiej, w drugim z parafiami unickimi zamieszkałymi przez ludność ruską i leżącymi we wschodniej części tej jednostki administracyjnej. Zapewne ludność łańska (polska) mieszkająca we wsiach leżących w kierunku wschodnim zbliżała się w zwyczajach do ludności unickiej (ruskiej). Odwrotny proces dotyczył ludności unickiej.

Zarówno parafia gorzkowska, jak i unickie parafie w starostwie ratneńskim na pewno nie były krańcami strefy przejściowej, ale raczej jej wewnętrznymi elementami. Potwierdzenie tego wymaga jednak dalszych badań nad tym obszarem.

The size and structure of peasant families in the Roman Catholic parish of Gorzków in 1791 **Summary**

In the late 18th century the Roman Catholic parish of Gorzków was located in the Krasnostaw district, Ruthenian province, south-west of Krasnostaw. It was an ethnically and religiously diverse area, a Polish-Ruthenian and Roman-Greek Catholic borderland. There were neighbourly and family links between the two groups. The article is based on a parish census of 1791. According to the census, the parish comprised the town of Gorzków and 12 villages inhabited by 2420 people, 222 of whom lived in the town.

On average, 5.5 lived in a peasant household. This number was influenced by natural population movements as well as spatial mobility of people (servants, landless tenants and adult children leaving their parents' farms). The most populous households were those headed by 45–49 year-olds. On average, there were 5.8 people living in those households.

Most peasant families living in one household in this parish were made up of two generations (77% of families), with very few families being composed of one (13%) or three generations (10%).

To use Peter Laslett's typology, the Gorzków parish was characterised by a high number of nuclear households (73% of the parish), which was markedly different from the situation in the nearby Greek Catholic parishes, where nuclear households accounted for just 41% of the total, with the number of complex families being slightly higher (44%). In the Gorzków parish, complex households made up 8% of the total and extended households — 16%. Single person households and non-family households were rare.